Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları[1]

The Role of Energy in Turkey-Russia Relations: Asymmetric Interdependence and its Limits

Tolga DEMİRYOL[*]

Öz

Bu çalışmada yakın dönem Türkiye-Rusya enerji ilişkileri karşılıklı bağımlılık perspektifinden incelenmektedir. Çalışmada asimetrik bağımlılık koşulları altında siyasi işbirliği süreçlerini şekillendiren iki faktörün altı çizilmektedir: tarafların karşılıklı bağımlılığa dair tehdit algıları ve asimetri kaynaklı risklerin yönetilmesi için izlenen stratejiler. İthalat bağımlılığının nasıl algılandığı sorunu güvenlikleştirme (securitization) olgusu üzerinden tartışılırken, asimetrik bağımlılık kaynaklı risklerin yönetimi ise kompartımanlaştırma (compartmentalization) kavramı yardımıyla ele alınmıştır. Türkiye-Rusya vakası göstermektedir ki kompartımanlaştırma stratejisinin efektif olduğu ve aynı zamanda ithalat bağımlılığının güvenlik-dışılaştırıldığı dönemlerde asimetrik karşılıklı bağımlılık siyasi işbirliğine zemin teşkil edebilir. Buna karşılık jeopolitik çıkar çatışmalarının kompartımanlaştırma mekanizmasını sınırladığı ve ithalat bağımlılığı güvenlikleştirdiği durumlarda, hiyerarşik güç ilişkileri ve rekabet dinamikleri görünür hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Asimetrik karşılıklı bağımlılık, Güvenlikleştirme, kompartımanlaştırma.

Abstract

This paper analyzes Turkey-Russia energy relations from the perspective of economic interdependence. It is argued that two factors have an impact on political cooperation under asymmetric interdependence: threat perceptions of interdependent actors and their strategies to manage the risks stemming from asymmetry. The concept of securitization helps us understand when and how asymmetric interdependence is perceived as a threat, while the notion of compartmentalization sheds light on actors' strategies to minimize the detrimental impact of asymmetry on cooperation. The case of asymmetric interdependence between Turkey and Russia suggests that when compartmentalization works effectively and energy interdependence is desecuritized, bilateral political cooperation is possible. However, when divergent geopolitical interests undermine compartmentalization and securitize asymmetric dependence, hierarchies of power and competition among interdependent actors are crystallized.

Keywords: Turkey, Russia, Asymmetric Interdependence, Securitization, Compartmentalization.

Giriş

Bu çalışmada yakın dönem Türkiye-Rusya enerji ilişkileri karşılıklı bağımlılık olgusu üzerinden incelenmektedir. Karşılıklı bağımlılık, en basit tanımıyla, aksaması ya da son bulması taraflar için maliyetli bir ilişki biçimini ifade eder. Söz konusu maliyetler, ekonomik ilişkilerin ürettiği değerin yitirilmesinden, petrol ve doğal gaz gibi stratejik malların tedarikindeki kesintilerin neden olacağı toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunları içeren bir çerçevede değerlendirilebilir.

Uluslararası ilişkiler literatüründe karşılıklı bağımlılığın devletlerarası çatışma ve işbirliği süreçleri üzerindeki etkisi konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Realistler karşılıklı bağımlılığın devletlerarasında rekabet ve çatışma süreçlerini perçinlediğini iddia ederken liberal kuramlar karşılıklı bağımlılığın belirli koşullarda işbirliğine zemin oluşturabileceği savındadır. Realist ve liberal yaklaşımlar öncelikle bağımlılığın hangi koşullar altında "karşılıklı" kabul edilebileceği konusunda ayrılmaktadırlar. Waltz'a göre bağımlılığın

[1] Bu çalışma, 3501 Ulusal Genç Araştırmacı Kariyer Geliştirme Programı SOBAG 114K378 numaralı araştırma projesi kapsamında Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenmiştir. Çalışmanın önceki bir versiyonu, ENSCON 2017 Uluslararası Enerji Ekonomi ve Güvenlik Kongresi'nde "Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık Koşullarında Siyasi İşbirliği Mümkün mü? Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri, 2013-2016" başlıklı bildiri olarak sunulmuştur.

[*] Doç. Dr, Altınbaş Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tolga.demiryol@altinbas.edu.tr

Demiryol T., (2018). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (4), 1438-1455, Submission Date: 01-07-2018, Acceptance Date: 27-09-2018.
Araştırma Makalesi.

karşılıklı olarak nitelendirilebilmesi için "ilişkinin kesilmesi ya da karşılıklı alışverişin azaltılması durumunda oluşacak maliyetlerin her iki aktör için eşit olması" gerekir (Waltz, 1970, ss. 143–144). Bu önermenin altında yatan varsayım anarşik bir uluslararası düzende göreli faydanın mutlak faydadan daha önemli olduğudur (Grieco, Powell, ve Snidal, 1993). Karşılıklı bağımlılıktan daha fazla faydalanan taraf, siyasi ve askeri güç dengesini lehine değiştirebilir. Buna paralel olarak, asimetrik ilişkide avantajlı konumda olan aktör –örneğin enerji ihracatçısı bir ülke— bağımlı aktörlerin tercihleri üzerinde doğrudan etki sahibi olacaktır (Shaffer, 2011). Özetle, asimetrik karşılıklı bağımlılık hem uzun vadede güç dengesini biçimlendiren yapısal bir faktör hem de kısa vadede araçsallaştırılabilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Liberal kuramcılara göre ise bağımlılık kaçınılmaz bir çatışma unsuru değildir ve hatta belirli koşullar altında devletler arasında işbirliğini ve barışı teşvik eder (Oneal ve Russett, 1997). Göreli faydaya öncelik veren realist yaklaşımın aksine liberal kuramda esas olan karşılıklı bağımlılık ilişkisinin taraflara mutlak fayda sağlamasıdır. Örneğin, doğal gaz ithal eden bir ülke, ihtiyaç duyduğu miktarda enerjiyi uygun bir maliyetle ve kesintisiz bir şekilde temin ettiği ölçüde söz konusu bağımlılık ilişkisinden faydalanır. Aynı şekilde enerji ihracatçısı bir ülke sağladığı ekonomik fayda ve ilişkinin ürettiği stratejik kazanımlara verdiği değer ölçüsünde karşılıklı bağımlılığın devamını tercih edecektir. Karşılıklı bağımlılığın ortak mutlak faydalar ürettiği önermesinden hareketle liberaller bu durumun aktörler arasında siyasi işbirliğini teşvik edeceği sonucuna varır. Siyasi çatışmalar nedeniyle karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kesilmesi durumunda her iki aktörün mutlak fayda kaybına uğrayacak olması, tarafları siyasi çatışmalardan kaçınmaya sevk eden temel mekanizma olarak sunulur (Polachek, 1980).

Güç ve karşılıklı bağımlılık arasındaki ilişkiye dikkat çeken ve realizm ile liberalizm arasında konumlanabilecek Keohane ve Nye'a göre, karşılıklı bağımlılık ilişkisinde pazarlık gücü (bargaining power) tarafların bağımlılık ilişkisine yönelik hassasiyetine (sensitivity) ve kırılganlığına (vulnerability) bağlıdır (Keohane ve Nye, 2011) Hassasiyet bir aktörün bağımlılığın aksamasından doğan maliyetlerden olumsuz etkilenme derecesini ifade ederken, kırılganlık yeni durumun gerektirdiği politika değişikliklerine işaret eder.

Karşılıklı bağımlılık olgusuna yönelik realist ve liberal yaklaşımlar arasındaki farklardan hareketle bu çalışmada ele alınan temel soru şudur: asimetrik karşılıklı bağımlılık yakın dönem Türkiye-Rusya siyasi yakınlaşmasını ne derece açıklayabilir? Türkiye-Rusya vakası realist perspektiften bakıldığında bir bilmeceye işaret eder görünmektedir zira iki taraf aralarındaki asimetrik karşılıklı bağımlılığa rağmen siyasi işbirliğini sürdürebilmişlerdir. Buna karşılık liberal perspektif Türkiye-Rusya arasındaki enerji kaynaklı asimetrinin iki ülke arasındaki güç dengesi üzerindeki etkisini dikkate almadığı ölçüde yetersiz bir açıklama sunmaktadır. Bu çalışma, asimetrik karşılıklı bağımlılık ve siyasi işbirliği arasındaki nedensellik bağını, güvenlikleştirme ve kompartımanlaştırma olguları üzerinden inceleyerek literatüre bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkiye Rusya yakınlaşmasının nedenleri ve 1990'lardan günümüze başta enerji olmak üzere ekonomik çıkarların rolü tartışılmaktadır. Hem bir enerji ithalatçısı hem de bir transit ülke olarak Türkiye'nin Rusya ile kurmuş olduğu çıkar ortaklığının bu dönemde ilerleyen siyasi işbirliğinin belkemiğini oluşturduğu vurgulanmaktadır. Ancak literatürdeki yaklaşımlardan farklı olarak bu çalışmanın altını çizdiği olgu, Türkiye ve Rusya'nın doğal gaz ticaretinden mutlak çıkar elde etmelerine rağmen, karşılık bağımlılık ilişkisinden çıkış maliyetinin Türkiye için daha yüksek olduğudur. Çıkış maliyetindeki dengesizlik, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkinin asimetrik yapısına dikkat çekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise 2003-2016 dönemine yoğunlaşılarak asimetrik karşılıklı bağımlılık ve siyasi işbirliği arasındaki nedensellik ilişkisi tartışılmaktadır. Tarafların, özellikle de bağımlı konumdaki Türkiye'nin, asimetrik ilişkiyi bir tehdit olarak algılayıp algılamadıkları sorusu güvenlikleştirme kavramı yardımıyla ele alınmıştır. Asimetrik bağımlılıktan kaynaklanan risklerin nasıl yönetildiği hususu ise ekonomik ve siyasi alanların birbirlerinden ayrılmasını ifade eden kompartımanlaştırma olgusu üzerinden incelenmiştir.

Çalışmanın vardığı temel sonuç, Türkiye ile Rusya arasındaki enerji tabanlı asimetrinin iki aktör arasında hiyerarşik bir ilişkiye işaret ettiği ve uzun vadede rekabet dinamiklerini besleyen bir unsur olduğudur.

Türkiye-Rusya Yakınlaşmasında Enerjinin Rolü

Soğuk Savaşın son bulmasıyla Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı tehdit algılarında yaşanan dönüşüme rağmen, 1990'ların ilk yarısında Ankara ve Moskova jeopolitik rekabete dayalı bir ilişki yürütmüşlerdir. Bu dönemde gergin seyreden Türkiye-Rusya ilişkileri, 1990'ların ikinci yarısında yeni bir aşamaya girmiş ve iki ülke arasında çok boyutlu bir işbirliğinin temelleri atılmıştır (Aras, 2009; Çelikpala, 2015; Demiryol, 2015a; Kardaş, 2012). Türkiye-Rusya yakınlaşmasının arka planını oluşturan üç temel faktörden söz edilebilir: güç dengesindeki değişimler, iç politikada iktidar değişiklikleri ve özellikle 2003 sonrası ortaklaşan bölgesel jeopolitik çıkarlar.

İlk olarak, 1990'ların ikinci yarısında iki ülke arasında ekonomik ve askeri güç dengesinde değişimler karşılıklı tehdit algısını dönüştürerek siyasi işbirliğine zemin hazırlamıştır. Özellikle 1998 ekonomik krizinin ardından Rusya'nın ofansif kapasitesindeki daralma, Ankara'nın Rusya'ya yönelik tehdit algısının yumuşaması sonucunu doğurmuştur (Aktürk, 2006). Tehdit algılarının değişmesiyle birlikte Ankara, Kremlin ile ilişkilerinde güvenlik dışı alanlara önem verme imkân ve motivasyonunu bulmuştur. İçeride ekonomik güçlükler yaşayan Kremlin ise krizden çıkış adına bölge ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir.

İkinci olarak hem Rusya hem Türkiye iç politikasındaki dönüşümler ikili siyasi ilişkilere olumlu etki etmiştir. Vladimir Putin, 2000 yılında devlet başkanlığı seçimlerini kazanmasının hemen ardından Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istediğini ifade etmiştir (Kınıklıoğlu, 2001). Bu dönemde Rusya ile iyi ilişkiler kurulmasını savunan Avrasyacı görüşler Ankara'da kimi siyasi çevrelerde yaygınlaşmıştır (Aktürk, 2015; Erşen, 2011). Avrupa Birliği üyelik başvurusu sürecindeki sorunlar ve bu durumun bazı kesimlerde yarattığı hayal kırıklığı, Rusya ve İran'ı kapsayacak bölgesel ortaklık arayışlarını ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak, 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, komşu ülkelerle sorunları çözmeyi amaçlayan dış politika yaklaşımı, Rusya ile ilişkilere olumlu yansımıştır (Larrabee, 2010).

Üçüncü olarak, 2003 sonrası bölgesel jeopolitik gelişmeler Türkiye ve Rusya'yı birbirlerine yaklaştırmıştır. Bu bağlamda dönüm noktası ABD'ye Türkiye hava sahasını kullanma izni verilmesini öngören tezkerenin Mart 2003 tarihinde TBMM'de reddedilmesidir. Irak'ın işgaliyle başlayan süreçte, istikrarın bölge ülkelerince sağlanması gerektiği ortak paydasında buluşan Kremlin ve Ankara, güvenlik alanında birlikte hareket etme motivasyonu bulmuşlardır. NATO'nun Karadeniz'de genişlemesi, Rusya'nın gösterdiği muhalefet kadar şiddetli olmasa da Türkiye'nin de şüpheyle yaklaştığı bir diğer durumdur. Türkiye ve Rusya'yı realist saiklerle ortak hareket etmeye yönlendiren bir diğer bölgesel gelişme, 2003 yılında Gürcistan'da gerçekleşen "Gül Devrimi" ve hemen ardından Ukrayna'da yaşanan "Turuncu Devrim" olmuştur (Hill ve Taşpınar, 2006). Kremlin bölgede Washington'ın artan etkisini dengeleme arayışına girerken, Ankara Washington'ın bu rejimleri hızla demokratikleştirilme yolunda attığı adımların bölgesel istikrarı zedeleyeceği düşüncesiyle müttefikinin bölgeye yönelik politikasına mesafeli durmuştur. Özetle, Türkiye ile Rusya arasında 1990'ların ilk

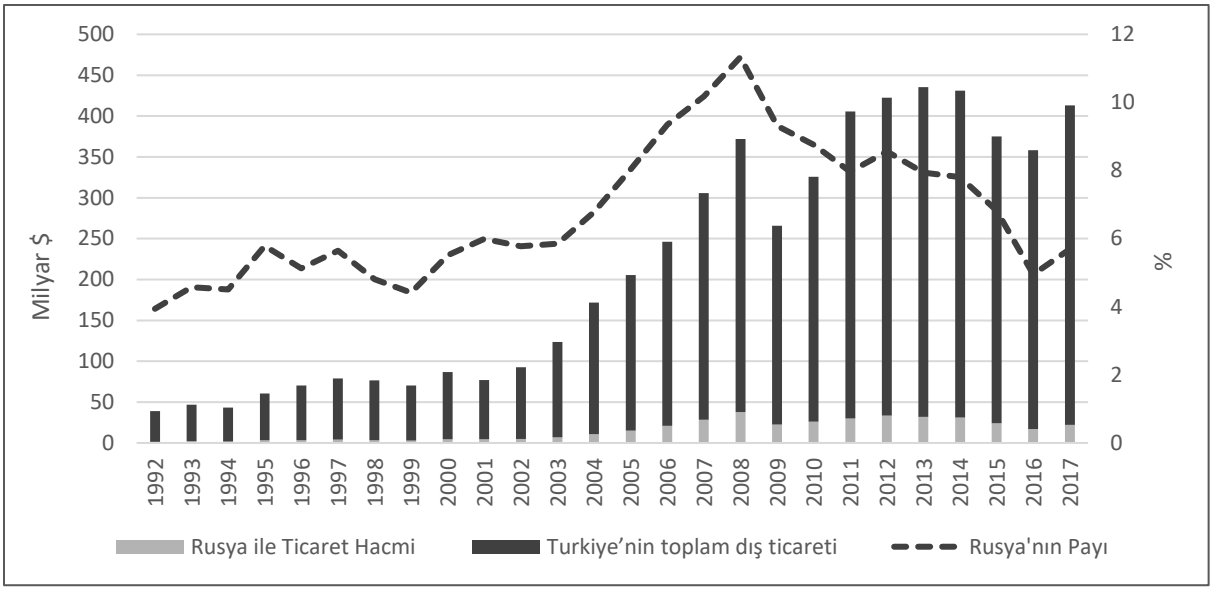
yarısındaki üstü kapalı çatışma ortamı 2000'li yıllarda hızla geride bırakılmış, iki devletin ortak tarihlerinde az görülen bir işbirliği dönemine girilmiştir.

Yukarıda tartışılan faktörler siyasi yakınlaşmanın arka planını hazırlarken, ticaret Türkiye-Rusya yakınlaşmasının esas itici gücünü teşkil etmiştir. 1999'da 3 milyar doların altında olan ikili ticaret hacmi bu dönemde hızla artarak 2004'te 11, 2006'da 21 ve 2008'de 38 milyar dolar ile tarihi zirveye ulaşmıştır. 2009-2017 döneminde ise ticaret hacmi 17-33 milyar dolar bandında dalgalı bir seyir izlemiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye-Rusya ticareti, 1992-2017 (TÜİK, 2018)

Yıl	Türkiye-Rusya Ticaret Hacmi (milyar $)	Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (milyar $)	Rusya'nın Payı (%)	Yıl	Türkiye-Rusya Ticaret Hacmi (milyar $)	Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (milyar $)	Rusya'nın Payı (%)
1992	1,48	37,59	3,94	**2005**	15,28	190,25	8,03
1993	2,05	44,77	4,57	**2006**	21,04	225,11	9,35
1994	1,87	41,38	4,51	**2007**	28,24	277,33	10,18
1995	3,32	57,35	5,79	**2008**	37,85	333,99	11,33
1996	3,43	66,85	5,13	**2009**	22,64	243,07	9,31
1997	4,23	74,82	5,65	**2010**	26,23	299,43	8,76
1998	3,5	72,9	4,81	**2011**	29,95	375,75	7,97
1999	2,96	67,26	4,41	**2012**	33,31	389,01	8,56
2000	4,53	82,28	5,51	**2013**	32,03	403,46	7,94
2001	4,36	72,73	5,99	**2014**	31,23	399,79	7,81
2002	5,06	87,61	5,78	**2015**	23,99	351,07	6,83
2003	6,82	116,59	5,85	**2016**	16,9	341,15	4,95
2004	10,89	160,71	6,78	**2017**	22,25	390,79	5,69

Bu noktada vurgulanması gereken bir husus, Rusya ile ticaret hacmindeki artış ile Türkiye'nin toplam dış ticaretinin artışı arasındaki ilişkidir. Türkiye-Rusya ticaret hacmi 2001'den günümüze yaklaşık beş misli artmış olmakla birlikte Rusya'nın Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payı aynı dönemde istikrarlı bir şekilde gelişmemiş ve hatta son kertede geri gitmiştir (2001'de %5,99 iken 2017'de %5,69). Rusya'nın Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmindeki payı 2001-2008 döneminde %11,33'e kadar tırmanırken 2009'dan itibaren Rusya'nın ağırlığının düzenli olarak (2010-2011 hariç) azaldığını görmek mümkündür (Şekil 1).

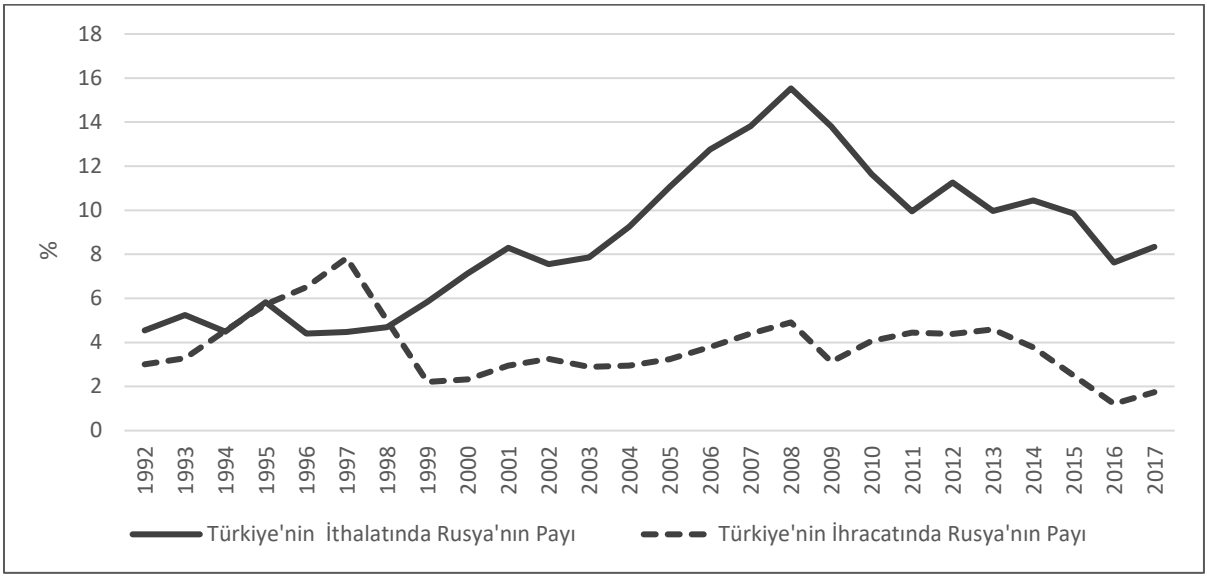
Şekil 1: Türkiye-Rusya ticareti, 1992-2017 (TÜİK, 2018)

Türkiye'nin toplam ihracatında Rusya'nın payı 1992-1998 döneminde %3-7,83 aralığında iken, 1999 sonrasında bu oran düşüşe geçmiş ve 2016'da %1,22 ve 2017 %1,77'ye kadar gerilemiştir (Tablo 2). Buna karşılık, Türkiye'nin toplam ithalatında Rusya'nın payı 1992'de %4,55, 1999'da %5,84 iken, 2000'lerde hızla artarak 2008'de %15,53 ile tarihi zirveye ulaşmıştır. 2017'de bu oran %8,35'tir.

Tablo 2: Türkiye'nin toplam ithalat ve ihracatında Rusya'nın payı, 1992-2017

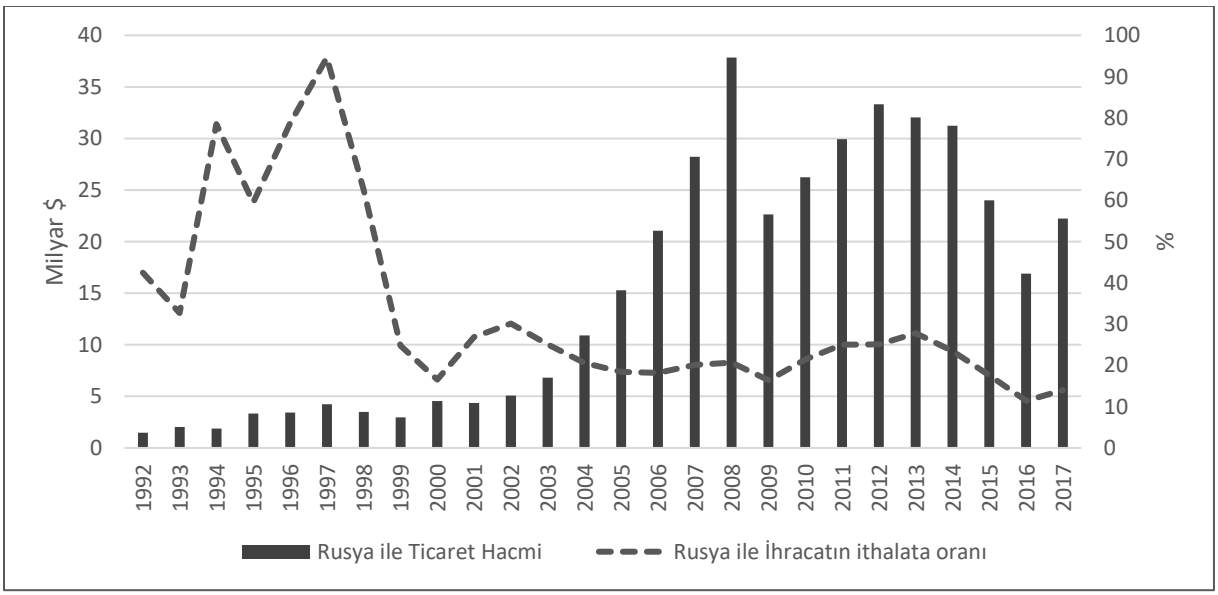
Yıl	Rusya'ya İhracat (milyar $)	Rusya'dan İthalat (milyar $)	Toplam İhracat (milyar $)	Toplam İthalat (milyar $)	İhracatta Rusya'nın Payı (%)	İthalatta Rusya'nın Payı (%)
1992	0,44	1,04	14,71	22,87	3,00	4,55
1993	0,50	1,54	15,35	29,43	3,29	5,24
1994	0,82	1,05	18,11	23,27	4,53	4,49
1995	1,24	2,08	21,64	35,71	5,72	5,83
1996	1,51	1,92	23,22	43,63	6,50	4,40
1997	2,06	2,17	26,26	48,56	7,83	4,48
1998	1,35	2,16	26,97	45,92	5,00	4,69
1999	0,59	2,37	26,59	40,67	2,21	5,84
2000	0,64	3,89	27,77	54,50	2,32	7,13
2001	0,92	3,44	31,33	41,40	2,95	8,30
2002	1,17	3,89	36,06	51,55	3,25	7,55
2003	1,37	5,45	47,25	69,34	2,89	7,86
2004	1,86	9,03	63,17	97,54	2,94	9,26
2005	2,38	12,91	73,48	116,77	3,24	11,05
2006	3,24	17,81	85,53	139,58	3,79	12,76
2007	4,73	23,51	107,27	170,06	4,41	13,82
2008	6,48	31,36	132,03	201,96	4,91	15,53
2009	3,19	19,45	102,14	140,93	3,12	13,80
2010	4,63	21,60	113,88	185,54	4,06	11,64
2011	5,99	23,95	134,91	240,84	4,44	9,95
2012	6,68	26,63	152,46	236,55	4,38	11,26
2013	6,96	25,06	151,80	251,66	4,59	9,96
2014	5,94	25,29	157,61	242,18	3,77	10,44
2015	3,59	20,40	143,84	207,23	2,49	9,84
2016	1,73	15,16	142,53	198,62	1,22	7,63
2017	2,73	19,51	156,99	233,80	1,74	8,35

Bir diğer deyişle, 1997 sonrasında bir ihracat partneri olarak Rusya'nın Türkiye için göreli önemi azalırken, ithalatta Rusya'ya bağımlılığın arttığı gözlemlenmiştir (Şekil 2).

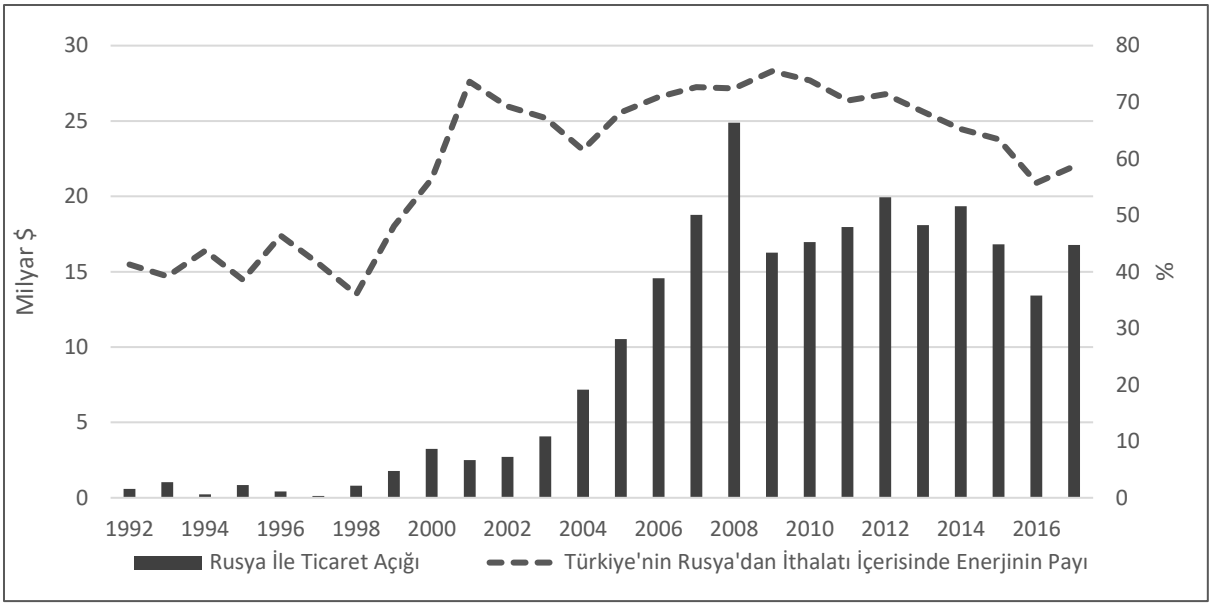
Şekil 2: Türkiye'nin toplam ithalat ve ihracatında Rusya'nın payı, 1992-2017

Dönemin bir diğer dikkate değer unsuru Türkiye-Rusya ticaretinin hacmi arttıkça, dengenin Türkiye aleyhine değişmesidir. Ticaret hacmi yıllık ortalamasının 2,9 milyar dolar olduğu 1992-1999 döneminde Türkiye için ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllık ortalama %60 iken (1993'te %33 ve 1997'de %95), yıllık ortalama ticaret hacminin 20 milyar doların üzerinde olduğu 2000-2017 döneminde, ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllık ortalama %21 olmuştur. 2017 itibariyle bu oran %14,01'dir. (Şekil 3).

Şekil 3: Türkiye'nin Rusya ile ticaret açığı, 1992-2017 (TÜİK, 2018)

Türkiye ile Rusya arasında gözlemlenen asimetrik ilişkinin temel unsuru enerji ithalatıdır. Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı net ithalat içerisinde enerji ürünlerinin 1990-1998 döneminde %36-46 bandında seyreden payı, 1998 sonrasında düzenli olarak artarak 2009'da %75'e ulaşmış ve 2017 itibariyle ancak %59'a gerilemiştir (Şekil 4).

Şekil 4: Türkiye'nin Rusya ile ticaret açığında enerjinin payı, 1992-2017 (TÜİK, 2018)

Bu noktada Türkiye-Rusya doğal gaz ticaretinin tarihsel gelişimini kısaca hatırlamakta yarar vardır. Türkiye ile Rusya doğal gaz ticaretinin başlangıcı SSCB'ye dayanır. 1984 yılında iki ülke arasında 25 yıl süreli bir doğal gaz alım satım sözleşmesi imzalanmıştır. Buna göre 1987'den itibaren SSCB, Bulgaristan ve Romanya üzerinden geçen Battı hattı vasıtasıyla Türkiye'ye doğal gaz tedarik edecektir. Gaz akışı 1987'de 1,5 milyar metreküp ile başlamış ve kademeli olarak artarak 1993'te 5 milyar metreküpe ulaşmıştır. 1984 tarihli Türkiye-Rusya doğal gaz alım satım sözleşmesinin en dikkat çekici unsuru ödeme yöntemidir. Buna göre Türkiye satın aldığı doğal gazın bedelini nakit olarak değil, başta pamuk, buğday, et, sebze ve çeşitli metaller ve endüstriyel ürünler gibi o dönem SSCB'de talep gören mallar ile karşılayacaktır. Rusya ile yapılan bu ilk doğal gaz alım satım anlaşması, taraflar arasında bir karşılıklı bağımlılık tesis etmekle kalmamış, dış ticaret açığına engel olarak ilişkinin simetrik bir zemine yerleşmesine imkân vermiştir.

1990'larda Türkiye'de doğal gaz kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, Rusya'dan ithal edilen miktar artış göstermiştir. 1992 yılında yıllık doğal gaz alımını 5 milyar metreküpten 8 milyar metreküpe yükseltmek konusunda bir mutabakat sağlanmıştır. Söz konusu sözleşmenin getirdiği en önemli yenilik 1984 anlaşmasında yer alan "mal karşılığında doğal gaz" hükmünün ortadan kaldırılması ve doğal gaz bedelinin nakit ödenmesini şart koşmasıdır. 2005 yılında Mavi Akım doğal gaz boru hattının devreye girmesinin ardından Rusya'nın Türkiye'nin doğal gaz ithalatında %66'ya ulaşan payı, 2017 itibariyle %52'dir. Son 10 yılda Türkiye ithal etmiş olduğu toplam 445 milyar metreküplük gazın 245 milyar metreküpünü Rusya'dan temin etmiştir (Tablo 3). Gaz tedarikinde Rusya'yı 2017 itibariyle İran (%16,7), Azerbaycan (%11,8), Cezayir (%8,36) ve Nijerya (%2,4) izlemektedir. LNG spot piyasasından temin edilen gazın payı ise son yıllarda hızla artarak 2017'de %8,7'ye ulaşmıştır.

Tablo 3: Ülkelere göre Türkiye'nin doğalgaz ithalatı, 2005-2017 (EPDK, 2016; EPDK, 2018a)

Ülke	**Rusya**		**İran**		**Azerbaycan**		**Cezayir**		**Nijerya**		**Diğer**		**Toplam**
Yıllar	***Miktar***	***Pay (%)***	***Miktar***	***Pay (%)***	***Miktar***	***Pay (%)***	***Miktar***	***Pay (%)***	***Miktar***	***Pay (%)***	***Miktar***	***Pay (%)***	***Miktar***
2005	17,524	***66,0***	4,248	16,0	0	0,0	3,786	14,25	1,013	3,8	0	0,0	26,6
2006	19,316	***66,3***	5,594	19,2	0	0,0	4,132	14,18	0,011	0,0	0,079	0,3	29,1

2007	22,762	***63,5***	6,054	16,9	1,258	3,5	4,205	11,73	1,396	3,9	0,167	0,5	35,8
2008	23,159	***62,0***	4,113	11,0	4,58	12,3	4,148	11,11	1,017	2,7	0,333	0,9	37,4
2009	19,473	***54,3***	5,252	14,6	4,96	13,8	4,487	12,51	0,903	2,5	0,781	2,2	35,9
2010	17,576	***46,2***	7,765	20,4	4,521	11,9	3,906	10,27	1,189	3,1	3,079	8,1	38,0
2011	25,406	***57,9***	8,19	18,7	3,806	8,7	4,156	9,47	1,248	2,8	1,069	2,4	43,9
2012	26,491	***57,7***	8,215	17,9	3,354	7,3	4,076	8,88	1,322	2,9	2,464	5,4	45,9
2013	26,212	***57,9***	8,73	19,3	4,245	9,4	3,917	8,65	1,274	2,8	0,892	2,0	45,3
2014	26,975	***54,8***	8,932	18,1	6,074	12,3	4,179	8,48	1,414	2,9	1,689	3,4	49,3
2015	26,783	***55,3***	7,826	16,2	6,169	12,7	3,916	8,09	1,24	2,6	2,493	5,1	48,4
2016	24,54	***52,9***	7,705	16,6	6,48	14,0	4,284	9,24	1,22	2,6	2,124	4,6	46,4
2017	28,69	***51,9***	9,251	16,7	6,544	11,8	4,617	8,36	1,344	2,4	4,804	8,7	55,3

Türkiye petrol ve petrol ürünleri ithalatında da Rusya'ya oldukça bağımlı durumdadır. 2017 yılında Türkiye petrol ve petrol ürünleri ithalatında Rusya %18,9'luk pay ile İran'ın (%26,9) ardından ikinci sırada gelmiştir (EPDK, 2018b). Rusya'dan ham petrol ithalatı göreli olarak sınırlıyken (2017'de 2 milyar ton), motorin ve diğer petrol ürünlerinde Rusya Türkiye'nin ithalatında ilk sırada gelmektedir. Küresel ölçekte ticareti yapılan bir emtia olarak petrolün beraberinde getirdiği ekonomik ve siyasi risk, ağırlıklı olarak uzun vadeli sözleşmelerle bölgesel kaynaklardan temin edilen doğal gazdan farklıdır zira alternatif kaynaklara erişim petrolde nispeten daha kolaydır. Ancak yine de petrol fiyatlarına bağlılık ve cari açık üzerindeki olumsuz etkileri değerlendirildiğinde petrol ithalatı önemli bir ekonomik kırılganlık kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye için Rusya sadece ihtiyaç duyduğu enerjinin büyük bölümünü karşılama kapasitesine sahip bir tedarikçi değil, aynı zamanda güvenilir bir ortak olarak görülmüştür. Soğuk Savaş yıllarından 2006 Ukrayna krizine dek Rusya'nın enerji üzerindeki kontrolünü siyasi baskı aracı olarak sıkça kullandığı değerlendirildiğinde (Gereben, 2013; Stegen, 2011), Rusya'nın Türkiye'ye gaz tedarikinde sergilediği istikrar önem kazanmaktadır. Türkiye için Rusya güvenilir bir tedarikçi iken, Rusya için de Türkiye gaz talebi hızla artan önemli bir pazardır. 2017 yılında 29,03 milyar metreküp gaz ithalatıyla Türkiye, 53,44 milyar metreküp ithal eden Almanya'nın ardından Gazprom'un ikinci büyük müşterisi olmuştur (Gazprom, 2018).

Türkiye'nin Rusya'nın gaz talep güvenliği için kritik önemde olduğu verisinden yola çıkan kimi gözlemciler, bu durumun iki ülke arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisine işaret ettiğini değerlendirmişlerdir. Bu argümanın dayandığı varsayım, Rusya'nın Türkiye gibi değerli bir pazarı riske etmek istemeyeceğidir. Bu bağlamda sıklıkla vurgulanan husus enerji ihracatından elde edilen gelirin Rusya ekonomisi için değeridir. Enerji kalemi Rusya'nın toplam ihracat gelirinin %68'ini ve Rusya'nın federal bütçe gelirlerinin %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır (EIA, 2015). Rusya'daki rantiyer siyasi yapı dikkate alındığında, enerji ihracat gelirlerinde olası bir daralmanın sadece Rus ekonomisini değil, siyasi iktidarı da doğrudan etkileyecek bir durum olduğu değerlendirilebilir. Bu noktadan hareketle, Rusya'nın da Türkiye ile enerji ticaretinde meydana gelecek aksaklıklar karşısında kırılgan olduğu ve bu durumun iki ülke arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine işaret ettiği argümanı anlam kazanmaktadır.

Öte yandan, çalışmanın başında işaret edildiği üzere bir bağımlılık ilişkisinde karşılıklılıktan bahsedebilmek için ilişkiden çıkış maliyeti taraflar için eşit ya da en azından dengeli olmalıdır. Çıkış maliyetini belirleyen unsurların başında ticaretin kesilmesi durumunda tarafların devreye alabilecekleri bir alternatiflerinin olup olmadığı gelmektedir. Alternatifleri kısıtlı aktörün "daha bağımlı" konumda ve dolayısıyla dezavantajlı taraf olduğu iddia edilebilir. Çıkış maliyetinin göreli yüksekliği, bağımlı taraf için pazarlıklarda bir engel teşkil edecek ve siyasi ilişkilerde koz olarak kullanılabilecektir (Hirschman, 1980).

Tükettiği gazın yarısından çoğunu Rusya'dan ithal eden Türkiye'nin kısa ve orta vadeli tedarik alternatifleri çok sınırlıdır. Teknik bir arıza ya da siyasi bir kriz nedeniyle Rusya'dan gelen doğal gazın kesilmesi durumunda, Türkiye'nin bu miktarı kısa vadede alternatif kaynaklardan sağlaması mümkün görünmemektedir. Türkiye'nin diğer iki büyük tedarikçisi konumundaki İran ve Azerbaycan'dan sağlanabilecek gaz miktarı, henüz Rusya'ya alternatif olabilecek seviyede değildir. LNG uzun vadede önemli bir alternatif teşkil etmekle birlikte, Türkiye'nin mevcut fiziki altyapının yetersizliği nedeniyle ikame edilebilecek gaz miktarı talebi karşılamaktan uzaktır.

Buna karşılık her ne kadar Türkiye pazarı Gazprom için önemliyse de, Türkiye ile ekonomik ilişkilerin aksaması durumunda Rusya'nın kırılganlığı çok daha sınırlıdır. Bir diğer deyişle, Rusya için Türkiye ile kurduğu karşılıklı bağımlılık ilişkisinden çıkış maliyeti, Türkiye'ye kıyasla daha düşüktür. 2017 yılı itibariyle Gazprom'un Türkiye'ye gönderdiği 29 milyar metreküp Rusya'nın Avrupa'ya toplam ihracatının (192,2 milyar metreküp) yaklaşık %15'ine denk gelmektedir (Gazprom, 2018). Son yıllarda doğal gaz talebi yeniden artışa geçen Avrupa pazarına ek olarak, başta Çin olmak üzere çeşitli Asya pazarları da Gazprom'un talep çeşitlendirme stratejisinin parçasıdırlar. Rusya gaz ticaretindeki olası aksamaların ekonomik etkisi bakımından da Türkiye'ye göre avantajlı konumdadır. Enerji ihracatı Rusya ihracat gelirlerinin yaklaşık üçte ikisini teşkil ediyor olmakla birlikte doğal gazın payı, petrol ve petrol ürünlerine kıyasla azdır. Rusya'nın ihracat gelirlerinin yaklaşık %14'ü doğal gaz kaynaklı iken, ihracat gelirinin %33'ü ham petrol ve %21'i petrol ürünlerinin satışından sağlanmıştır (EIA, 2015). Dolayısıyla, Rusya'nın kırılganlığının büyük bölümü petrol ihracatından gelmektedir ve doğal gaz ihracatındaki kısa dönemli daralmaların Rusya'ya ekonomik etkisi sınırlıdır.

Türkiye için ise doğal gaz ithalatına bağımlılık pek çok açıdan risk kaynağıdır. Elektrik üretiminin neredeyse yarısının doğal gazdan sağlanması, arzda olası bir kesinti durumunda karşı karşıya kalınacak kısa vadede ekonomik ve toplumsal maliyeti yukarı çekmektedir. Doğal gaz arzında uzun süreli bir kesinti, konutlarda ısınma ve sanayii kullanım başta olmak üzere pek çok alanı olumsuz etkileyecektir. Rus gazına olan bağımlılığın makroekonomik maliyeti de önemlidir. Enerji faturasının cari açık üzerindeki etkisi, Türkiye'nin Rusya'ya nazaran çok daha kırılgan bir durumda olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Rusya'dan ithal edilen doğal gazın toplamda ithalattaki payının en yüksek seviyeye ulaştığı 2008 yılında Türkiye'nin Rusya karşısındaki 24,9 milyar dolarlık ticaret açığının 22,5 milyar doları enerjiden kaynaklanmıştır (TÜİK, 2018). Realist uluslararası ilişkiler kuramları perspektifinden değerlendirildiğinde, doğal gaz kaynaklı dış ticaret dengesizliği uzun vadede sürdürülebilir görünmemektedir. Göreli faydanın dengesiz dağıtılması, askeri ve siyasi güç dengesini Türkiye aleyhine bozarak uzun vadede çatışma potansiyeli yaratacaktır.

Bölümü tamamlamadan Türkiye-Rusya arasındaki asimetrik ilişkin daha az görünür iki unsurunun altını çizmekte yarar vardır: Gaz alım satım sözleşmelerindeki al ya da öde şartları ve Rus sermayesinin Türk enerji sektöründeki ortaklıkları. Türkiye'nin Rusya ile gaz alım satım sözleşmeleri al ya da öde esasına dayanmaktadır. Buna göre Türkiye, satın alma taahhüttü verdiği halde iç talebin yetersizliği ya da diğer nedenlerle ithal edemediği doğal gazın bedelini ödemekle sorumludur. Bu durum, asimetrik bağımlılığın ekonomik maliyetini yükselten bir unsurdur. İkinci olarak, son dönemde Türkiye-Rusya arasında yeni bir asimetrik bağımlılık

alanı ortaya çıkmıştır. Rus sermayeli şirketlerin Türkiye'nin enerji altyapısına ve özellikle de enerji üretim ve dağıtım şirketlerine yatırım yaptıkları görülmektedir. Rus şirketlerinin Türkiye enerji piyasasındaki varlığı büyük ölçüde Türkiye hükümetinin enerji piyasalarını reforme etme çabasının dolaylı bir sonucudur. 4646 sayılı Doğal gaz Piyasası Kanunu ile bu bağlamda getirilen düzenlemelerden biri BOTAŞ'ın entegre yapısının kademeli olarak değiştirilmesi ve şirketin Türkiye doğal gaz piyasasındaki payının %20'ye indirilmesidir. Bu amaçla 2007 ve 2012'de iki ihale yapılmış ve BOTAŞ toplam 10 milyar metreküplük ithalat sözleşmesini özel sektör temsilcilerine devretmiştir (Rzayeva, 2014). Söz konusu şirketlerin bir bölümü ise Rus şirketleriyle ortaklıklar kurmuşlardır (Varol, 2015). Bu sayede Türkiye'ye gaz sağlayan Rusya, gazın ülke içinde dağıtılmasında dolaylı da olsa etki sahibi olmuştur.

Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık Koşullarında Siyasi İşbirliği

Bir önceki bölümde sunulan verilerden hareketle bu kısımda Türkiye ile Rusya arasındaki enerji kaynaklı asimetrik bağımlılığın siyasi işbirliği süreçlerine etkisi ele alınacaktır. Çalışmanın girişinde ortaya konulduğu üzere, asimetrik bağımlılık koşulları altında siyasi işbirliği süreçlerini çözümlemek için tarafların bağımlılığı nasıl algıladığının ve asimetriden doğan riskleri minimize etmek için nasıl stratejiler izlediklerinin incelenmesi gerekir. Bu bölümde bağımlılık algısı sorunsalı güvenlikleştirme, asimetri kaynaklı risklerin nasıl yönetildiği sorusu ise kompartımanlaştırma kavramları üzerinden ele alınmaktadır.

Asimetrik Bağımlılık Algısı ve Güvenlikleştirme

Karşılıklı bağımlılığın siyasi işbirliği süreçlerine etkisini çözümlemek için dikkate alınması gereken faktörlerden ilki bağımlılık algısıdır. Karşılıklı bağımlı aktörlerin, özellikle de alternatifleri sınırlı tarafın, bağımlılığı bir güvenlik sorunu olarak tanımlayıp tanımlamadığı ve buna bağlı olarak ürettiği (ya da üretmediği) politikalar asimetrik bağımlılığın siyaset üzerindeki etkisini şekillendirir. Ne var ki bağımlılığın nesnel göstergeleri, örneğin bir ülkede tüketilen doğal gazın ne kadarının ithalat yoluyla karşılandığı bağımlı aktörün tehdit algısını bütünüyle belirlemez. *A* ülkesi için ihtiyaç duyduğu doğal gazın yarısını *B* ülkesinden temin etmek bir güvenlik sorunu teşkil ederken, *C* ülkesine aynı derecede bağımlı olmak tehdit olarak algılanmayabilir. Örneğin, AB doğal gaz ithalatının yaklaşık üçte birini Norveç'ten üçte birini de Rusya'dan karşılamaktadır. Oysa AB'nin doğal gaz ithalatında Norveç'e bağımlılığı bir tehdit olarak algılanmazken Rusya'ya bağımlılık hayati bir güvenlik sorunu olarak tanımlanmakta ve bu da AB'nin Norveç ve Rusya'ya yönelik stratejilerini farklılaştırmaktadır.

Bu şekilde tanımlandığında, güvenlikleştirme asimetrik bağımlılık ile siyasi işbirliği arasındaki nedenselliği kuran bir ara değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen güvenlikleştirme kavramı, konuların normal siyasetin sınırları dışına çıkarak olağanüstü önlemler ve politikalar gerektiren güvenlik sorunları haline gelmesi süreçlerine işaret eder (Buzan, Waever, & Wilde, 1997; Buzan & Waever, 2004). Güvenlikleştirme iki aşamadan oluşur. İlk aşamada sıradan, siyasi nitelik taşımayan (non-politicized) konular önce siyasete dair bir sorun olarak tanımlanır (politicization). Bu bağlamda kamusal alana ait olan bir sorunun siyasal alana taşınmasıyla birlikte, aktörler çözüme yönelik politikalar üretir ve kaynak aktarımında bulunur. İkinci aşama olan güvenlikleştirme ise siyasallaşmanın ötesinde bir aciliyet ifade eder. Siyasal bir sorunun güvenlik alanına taşınması, öncelikle elitlerin tercihleri sonucunda gerçekleşir. Güvenlikleştirme için elitlerin bir sorunu varoluşsal bir tehdit olarak tanımlamaları ve söz konusu tanımlamanın ilgili izleyiciler (audiences) tarafından kabul görmesi esastır. Güvenlikleştirme sürecinin tamamlanması, sorunun çözümü için olağan siyasi süreçlerin dışında önlemlerin alınmasını meşru kılar.

Güvenlikleştirme olgusuna enerji alanından verilebilecek bir örnek, Avrupa Birliği'nin enerji ithalat bağımlılığına yönelik algısının son on yıldaki dönüşümüdür. Avrupa'da doğal gaz

üretimi 2000-2014 döneminde 234 milyar metreküpten 130 milyar metreküpe düşerken aynı dönemde yıllık tüketim 374 milyar metreküpten 464 milyar metreküpe çıkmıştır. Buna bağlı olarak ithalata bağımlılık hızla artmış, 2000'de %48,9 olan bağımlılık oranı 2014'te %65,3'e kadar çıkmıştır (Eurostat, 2016). AB'nin Rus doğal gazına bağımlılığının bir güvenlik sorunu olarak tartışılmaya başlaması ise ancak yakın dönemde gerçekleşmiştir. 2006 Ukrayna krizi sonrasında değişen tehdit algısı Rusya-AB ilişkilerinin asimetrik yapısının getirdiği güvenlik risklerini ön plana çıkarmıştır (Casier, 2011).

Bu bağlamda dikkat çeken husus 2006 sonrasında Rus gazının AB ithalatı içerisindeki payının artmamış, aksine azalmış olmasıdır. 2004'te 28 AB ülkesinin toplam doğal gaz ithalatı içerisinde Rusya'nın payı %43,6 iken bu oran 2010'da %31,2'ye düşmüştür. 2010'dan sonra Rus gazının payı yeniden artmış olmakla beraber AB içerisinde Rusya'ya yönelik tehdit algısının (Ukrayna krizi nedeniyle) zirveye vardığı 2014 yılında bağımlılık %37,5 olmuştur (Eurostat, 2016). Bu oran ithalat bağımlılığının bir güvenlik sorunu olarak AB gündeminde henüz üst sıralarda yer almadığı 2004 yılındaki seviyenin altındadır. Özetle, Rusya'ya bağımlılık nesnel olarak azalırken bağımlılık algısı ters yönde hareket etmiştir.

Güvenlikleştirme olgusundan hareketle ele alınabilecek soru şudur: Rusya'ya bağımlılığı AB'nin çok ötesinde olan Türkiye'de ithalat bağımlılığının benzer bir şekilde güvenlikleştirilmiş olduğundan söz edilebilir mi? Üst düzey yetkililerinin konuyla ilgili ortaya koydukları söylemler incelediğinde, enerjide ithalat bağımlılığının bir güvenlik meselesi olarak algılanmadığı ve karşılıklı çıkar ortaklığının ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin üst-düzey karar alıcıları Türkiye-Rusya enerji ilişkilerini değerlendirirken karşılıklılık motifinin altını çizen ifadeleri sıkça kullanmışlardır. Örneğin dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler 2006 yılında Türkiye'nin Rus gazına bağımlılığına ilişkin kendisine yöneltilen bir soruya şu yanıtı vermiştir: "Rusya da Türkiye'ye bağımlı. Biz müşteri isek, o da satıcı. Rusya ile başka ilişkilerimiz de var. Bağımlılık karşılıklı." (Milliyet, 2006). Bir sonraki Enerji Bakanı Taner Yıldız ise aynı konuda görüşlerini bildirirken enerji işbirliğinin her iki ülke için stratejik önem taşıdığını vurgulayarak "bu alanda tek taraflı bağımlılık söz konusu olmadığını, karşılıklı bağımlılığın da herhangi bir sıkıntıya yol açmayacağını" vurgulamıştır (Sputniknews, 2012). Bu bağlamda Bakan Yıldız'ın Akkuyu Nükleer projesine ve bu projenin Türkiye-Rusya enerji ilişkileri bağlamındaki rolüne ilişkin değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Yıldız, Rusya ile nükleer enerji üretiminde girişilen işbirliğinin bir hedefinin de Rusya ile ilişkileri dengelemek ve karşılıklı bağımlılığı güçlendirmek olduğunu vurgulamıştır: "Biz enerjide Rusya'ya bağımlıyız değil mi? O zaman bir hedef koyalım ve karşılıklı bağımlı olalım dedik.…Ve nükleer işi başladı. Nükleer…bağımlılığımızın arttığı değil tam tersine karşılıklı bağımlılığın arttığı bir projedir" (TBMM, 2012).

Türkiye'nin karşılıklı bağımlılık söylemini oluşturan unsurlardan ilki Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi olmasına yapılan vurgudur. Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamada Rusya'nın güvenilir bir partner olarak algılanması, söz konusu bağımlılık ilişkisinin asimetrik yapısından kaynaklanan riskleri kısmen de olsa telafi eden bir faktör olarak algılanmıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya için "Başta doğal gaz projeleri olmak üzere ülkelerimiz arasındaki enerji projeleri yaklaşık 30 yıldır enerji arz güvenliğimizin önemli ve güvenilir bir parçasıdır" ifadesini kullanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2017).

Karşılıklı bağımlılık söyleminin ikinci bileşeni, Türkiye'nin Rusya'ya ihtiyacı olduğu kadar Rusya'nın da Türkiye'ye ihtiyacı olduğu önermesidir. Rusya Türkiye'nin enerji arz güvenliği için değerli iken, Türkiye de Rusya'nın enerji talep ve transit güvenliği için kritik konumdadır. Ancak bir önceki bölümde verilerle ortaya konulduğu üzere, Rusya ve Türkiye'nin karşılıklı bağımlılıktan doğan kırılganlıkları arasında önemli farklar vardır.

Bu durum da Rusya'nın alternatiflerinin daha fazla olması ve dolayısıyla karşılıklı bağımlılık ilişkisinden çıkış maliyetinin Türkiye'ye kıyasla daha düşük olması anlamına gelmektedir.

Karşılıklı bağımlılık söyleminin üçüncü bileşeni Türkiye'nin doğal gaz ithalatından doğan açığını diğer sektörlerdeki ticaret vasıtasıyla telafi edilmesi hususudur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın şu ifadeleri bu politikaya işaret eder niteliktedir:

> Özellikle enerji alanında Türkiye'nin ihtiyacını doğal gazda %50'si Rusya'dan temin ediliyor…32 milyar dolardan 25 milyar dolar Rusya Federasyonu'ndan bize, 7 milyar dolar da bizden Rusya Federasyonu'na, orada tabii ticaret hacminde bir açıklık söz konusu. Bunun giderilmesi noktasında da aramızda müzakere ettik. Ortak menfaatler temelinde enerjiden turizme, müteahhitlikten yatırmalara iş birliği alanlarımızı güçlendirmeyi daha da zenginleştirmeyi arzu ediyoruz (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2014).

Enerji bağımlılığından kaynaklanan dış ticaret açığını enerji-dışı sektörlerden telafi etme stratejisini değerlendirmek için öncelikle bu ticaretin kompozisyonunu vurgulamakta yarar vardır. Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği malların %60'ından fazlasını doğalgaz, petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında gıda ve gıda ürünleri, çeşitli işlenmiş ürünler, tekstil, makine ve ekipman parçaları ön sırada gelmektedir (TÜİK, 2018). Ancak Türkiye Rusya'ya ihraç ettiği malların hiçbirinde Rusya'nın birincil tedarikçisi konumunda değildir. Yaş meyve ve sebzede, Türkiye Rusya için önemli bir tedarikçi olmakla birlikte, Rusya'nın ihtiyaç olduğunda söz konusu ürünleri alternatif kanallardan temin etmesi mümkündür. Bu durumun bir örneği 24 Kasım 2015 uçak krizinin ardından yaşanmış ve Rusya Türkiye'den ithal ettiği meyve ve sebzeler basta olmak üzere pek çok ürüne sınırlama getirmiştir. Söz konusu yaptırımların ülke ekonomisine etkisini minimize etmek için Rusya ihtiyaç duyduğu malların temininde alternatif kaynaklara yönelmiştir. Buna karşılık pek çok üründe Rusya pazarının kısa vadede bir alternatifinin olmaması, Türkiye'de üreticileri zor durumda bırakmıştır.

Ortaya çıkan tablonun işaret ettiği sonuç, Türkiye'nin doğal gaz ithalatından kaynaklanan kırılganlığı, enerji-dışı ürünlerin ticareti üzerinden dengelemesinin güç olduğudur.

Asimetrik Bağımlılığın Yönetimi: Kompartımanlaştırma

Son dönem Türkiye-Rusya ilişkilerine dair analizlerde öne çıkan kavramlardan biri de kompartımanlaştırma olmuştur (Erşen, 2017; Han, 2016; Öniş & Yılmaz, 2015). Bu yaklaşım gereği taraflar ekonomi ile siyasetin birbirlerinden ayrı tutmak ve siyasi alandaki görüş ayrılıklarının ekonomik işbirliğine olumsuz etki etmesini önlemek için çaba sarf etmektedirler.

Türkiye ile Rusya arasında artan siyasi işbirliğine rağmen iki devletin jeopolitik çıkarları pek çok alanda ayrışmıştır. Çıkar çatışmalarının belirginleştiği vakalardan ilki 2008 Gürcistan savaşıdır. Ankara, bölgesel istikrarın korunması konusunda müttefiki olarak gördüğü Rusya'yı kriz boyunca doğrudan eleştirmekten dikkatle kaçınmışsa da resmi demeçlerde Gürcistan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün altı sıkça çizilmiştir. Gürcistan, Azeri gazının Türkiye'ye ulaşmasında kritik bir koridor vazifesi görmesinin yanı sıra, Türkiye mallarının Orta Asya'ya taşınmasında bir geçiş noktası olarak, Türkiye için stratejik bir önemdedir. 2008 Gürcistan savaşını takip eden süreçte Rusya ile Türkiye'nin Kafkasya bölgesine yönelik güvenlik yaklaşımları arasındaki makas açılmıştır. Rusya'nın bölgedeki "donmuş çatışmalara" yönelik tavizsiz tavrına karşılık Türkiye özellikle 2011'den itibaren Karadeniz ve Güney Kafkasya'da proaktif bir pozisyon almıştır. Türkiye ile Rusya, Dağlık Karabağ sorununda da karşı cephede kalmışlar; Türkiye Azerbaycan'ın yanında pozisyon alırken Rusya Ermenistan'ı desteklemiştir. Ankara ve Kremlin sonraki dönemde de Abhazya ve Güney Osetya konusunda ayrı durmaya devam etmişlerdir.

Türkiye ve Rusya'nın Doğu Akdeniz stratejilerinde de ayrışma söz konusudur. Kıbrıs sorunundan Güney Kıbrıs'ın AB üyeliğine kadar pek çok konuda Rusya, Türkiye'den farklı

politika izlemiştir. Bu durum İsrail ve Kıbrıs açıklarında keşfedilen doğal gaz rezervleriyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Afrodit doğal gaz rezervinin nasıl geliştirileceği, nereye ve nasıl ihraç edileceği ve elde edilen gelirin Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumları arasında nasıl paylaştırılacağı konularında ihtilaflar baş göstermiştir (Demiryol, 2015b). Doğu Akdeniz'de münhasır ekonomik bölgeler sorunları gündeme gelmiş (Eissler ve Arasıl, 2014; Stocker, 2012), Türkiye ve Kıbrıs'ın yanı sıra İsrail, Yunanistan, Mısır ve Lübnan'ı da kapsayan çok boyutlu bir hal almıştır. Akdeniz enerji projelerine ortak olma arayışındaki Kremlin, Kıbrıs Rum kesiminin kıta sahanlığı ve doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik iddialarına destek vermektedir.

Türkiye-Rusya ilişkileri 2011 yılında Arap ülkelerinde ortaya çıkan çatışmalardan da olumsuz etkilenmiştir. Türkiye'nin Suriye'de muhalif güçler ile ortak hareket etmesi ve Rusya'nın Asad rejimine desteğini sürdürmesi, Ankara ve Kremlin'i karşı karşıya getirmiştir. Aynı dönemde, 2014 Ukrayna krizi Türkiye-Rusya ilişkilerinde bir diğer gerginlik kaynağıdır. Ukrayna krizindeki çıkarları uyumsuz olmasına rağmen Ankara, Kremkin'e yönelik eleştirilerinde temkinli davranmış ve AB ile ABD'nin Rusya'ya uyguladığı ekonomik yaptırımlara katılmamıştır.

2011 sonrası dönemde Türkiye ile Rusya arasında jeopolitik çatışmaların arttığı, bölgesel meselelere yaklaşımların farklılaştığı bir dönemde iki ülke enerji başta olmak üzere çok boyutlu ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkilerini sürdürebilmelerini mümkün kılan büyük ölçüde kompartımanlaştırma stratejisidir. Buna göre, her iki devletin karar alıcıları, siyasi çatışmaların ekonomik işbirliğine olumsuz anlamda taşmasına engel olmak için çaba göstermişlerdir.

Bu bağlamda kompartımanlaştırma olgusu liberal karşılıklı bağımlılık teorisinin temel argümanlarını destekler nitelikte görünmektedir. Ancak, kompartımanlaştırma her ne kadar liberal prensipler üzerine kurulu bir ilişki biçimine işaret etse de Türkiye-Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılığın asimetrik bir özellik sergilemesi, kompartımanlaştırma stratejisine eleştirel bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu noktada sorulması gereken soru kompartımanlaştırma stratejisinin bir kâr-zarar hesabına dayalı rasyonel bit tercih mi yoksa alternatiflerin yetersizliği nedeniyle karşı karşıya kalınan bir gereklilik mi olduğudur.

Gürcistan savaşından Suriye'ye Türkiye ile Rusya arasındaki çeşitli gerilimlerin işaret ettiği üzere, Kremlin için ekonomik işbirliğini siyasi çatışmalardan ayrı tutmak esasen bir stratejik tercihtir. Ekonomik ilişkilerin devamından elde edilen fayda, siyasi çatışmaların beraberinde getirdiği zarardan fazla olduğu sürece siyasi çatışmaya rağmen ticareti sürdürmek, Rusya için makul olandır. Türkiye ile görüş ayrılıklarının derinleşmesi halinde ise Kremlin için kâr-zarar hesabı değişecektir. Çatışmayı tırmandırmanın daha yararlı olduğu durumlarda –24 Kasım 2015'te uçak krizininde olduğu üzere— Rusya'nın önündeki tercih, asimetriden gelen gücü Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmak ya da kullanmamak arasında olacaktır. Her durumda asimetrik bağımlılık ilişkisinde avantajlı konumda olan aktör olarak Rusya alternatif stratejiler arasında tercih yapabilir konumdadır.

Türkiye için ise kompartımanlaştırma stratejisi kâr-zarar hesabına dayalı serbest bir tercihten çok, Rusya ile ilişkinin asimetrik yapısının dayattığı bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Rusya ile bir siyasi kriz yaşanması durumunda Türkiye sadece ticaretten elde ettiği mutlak faydayı yitirmeyecek, aynı zamanda doğal gaz bağımlılığından kaynaklanan ekonomik ve siyasi risklerle karşı karşıya kalacaktır. Bu bağlamda, Ankara için siyasi krizlerin ekonomik alana sıçramasına engel olmak bir tercih değil zorunluluktur zira karşılıklı bağımlılık ilişkisinden çıkış maliyeti Türkiye için daha yüksektir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin Rusya'yla kurduğu asimetrik bağımlılık ilişkisindeki konumu, stratejik tercih setini

daraltmakta, kompartımanlaştırma ile yatıştırma (appeasement) politikaları arasındaki çizgiyi belirsizleştirmektedir.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Türkiye ile Rusya arasındaki enerji tabanlı asimetrinin realist yaklaşımların öngördüğü üzere iki aktör arasında bir güç hiyerarşisine işaret ettiği ve uzun vadede işbirliğinin değil çatışmanın önünü açan bir unsur olduğu değerlendirilebilir.

Sonuç: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılığın Sınırları

Bu çalışmada Türkiye-Rusya ilişkilerinin olumlu seyrettiği dönemlerde asimetrik bağımlılığın Ankara tarafından öncelikli bir güvenlik sorunu olarak algılanmamış olmasının siyasi işbirliğini mümkün kılan bir faktör olduğu ortaya konulmuştur. Buna paralel olarak Türkiye ve Rusya taraflarının ikili ilişkilerde ortak ekonomik çıkarları önceleyen, siyasi çatışmaların ekonomik alana yansımasını sınırlamayı amaçlayan bir kompartımanlaştırma politikası izlemiş olmaları, iki ülkenin jeopolitik çıkar çatışmalarına rağmen belirli bir seviyede siyasi işbirliği sürdürmelerini kolaylaştırmıştır. Ancak bir önceki bölümde iddia edildiği üzere, asimetrik karşılıklı bağımlılık uzun vadede iki aktör arasında hiyerarşik bir ilişki olduğuna da işaret etmektedir.

Bu bağlamda 24 Kasım 2015'te yaşanan uçak krizi Türkiye-Rusya arasındaki asimetrik karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilirliği açısından bir test vakası olmuştur. Rus jetinin Suriye-Türkiye sınırında düşürülmesine tepki olarak Kremlin, Türkiye'ye karşı bir dizi ekonomik yaptırım getirmiştir. Türkiye'den ihraç edilen bazı mallara kota uygulanmış, turistik turlar durdurulmuş, Rusya'daki Türk işçilerin bir bölümün çalışma izinleri iptal edilmiş ve vizesiz seyahat uygulaması askıya alınmıştır. Ancak Türkiye'ye doğal gaz alanında bir yaptırım uygulanması resmen gündeme gelmemiştir.

Yaptırımlar doğalgaz akışına doğrudan etki etmemiş olsa da uçak krizi sonrasında Türkiye'deki enerji güvenliği algısı, özellikle de Rus gazına bağımlılık hususu, hızlı bir güvenlikleştirme sürecine girmiştir. 24 Kasım olayını takiben Türkiye'de yazılı, görsel ve sosyal medyada yapılan tartışmalarda en sık sorulan soruların başında "Rusya Türkiye'ye doğal gazı keser mi?" gelmiştir (Çelikpala, 2017, s. 207). İki haftalık zaman diliminde (24 Kasım-7 Aralık) Türk basınında yer alan manşetlerden bir kısmı şöyledir:

- "Rusya gazı keserse kısa vadede ısınma, elektrik ve sanayide alternatif zayıf" (Hürriyet, 2015)
- "Doğal gaz boru hatlarında 'aç kapa' olur mu?" (Al Jazeera Turk, 2015)
- "Rusya gazı keser mi?" (Finans Gündem, 2015)
- "Rusya enerji kartını oynar mı?" (Enerji Enstitüsü, 2015)
- "Moskova'ya ekonomimizi çökertecek kadar bağlıyız" (Sözcü, 2015)
- "Rusya'nın gazı kesme ihtimali var" (NTV, 2015)
- "Türkiye doğal gazda Rusya'ya ne kadar bağımlı?" (BBC News, 2015)
- "Rusya doğal gazı keserse ilk olarak hangi kentler etkilenecek?") (Cumhuriyet, 2015)
- "Rusya doğal gazı keserse Türkiye'nin gazi kaç gün yeter?" (T24, 2015)

24 Kasım 2015'i izleyen süreçte Türkiye kamuoyunda cereyan eden tartışmalar ithalat bağımlılığı sorununun kısa bir sürede siyasallaştığına ve hatta güvenlikleştirildiğine işaret etmektedir. Kamuoyundaki tartışımalar büyük ölçüde doğal gaz ithalatına yoğunlaşmakla birlikte Akkuyu Nükleer projesi de gündeme gelmiş ve Türkiye'nin arz çeşitlendirme stratejisinin önemli bir parçası olarak algılanan nükleer enerjide de Rusya ile işbirliği yapıyor olmasının mantığı tartışılmıştır (Telli, 2017).

Kamuoyundaki tartışmaların politika alanındaki yansıması ise arz çeşitlendirme çalışmalarının hızlandırılmasıdır. Krizin hemen ardından, 2 Aralık 2015 tarihinde Türkiye ile Katar arasında Türkiye'nin bu ülkeden uzun süreli LNG ithalatı yapmasını sağlayacak bir ön mutabakat zaptı imzalanmıştır. 23 Aralık 2016 itibariyle bir yüzer LNG terminali hizmete

alınmıştır. Türkiye'nin enerji güvenliği bakımından ikinci kritik gelişme ise yıllardır üzerinde çalışılan Tuz Gölü doğal gaz depolama tesisinin 10 Şubat 2017'de tamamlanmış olmasıdır. 24 Kasım sonrası Rus gazına dair belirsizliği gidermek ve olası bir arz kesintisinde alternatif yaratmak adına atılan bir diğer adım ise dönemin Başbakanı Davutoğlu'nun 3 Aralık 2015'ta Bakü'yü ziyaret etmesi ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile TANAP projesinin hızlandırılması için mutabakat sağlanmasıdır. 2010'da bozulan Türkiye-Israil ilişkilerinin Rusya ile krizin hemen ardından, Aralık 2015 itibariyle normalleşme sürecine girmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Normalleşme süreci çok boyutlu olmakla birlikte enerji alanında ortaklaşan çıkarların, özellikle de Türkiye'nin Rus gazına alternatif arayışı bağlamında öne çıkan İsrail'e ait Leviathan rezervlerinin etkili olduğu açıktır.

27 Haziran tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Putin'e gönderdiği mektupla başlayan normalleşme süreci, 15 Temmuz hain darbe girişimin ardından hızla tamamlanmıştır. Diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını takiben kriz boyunca askıya alınmış olan Türk Akımı ve Akkuyu Nükleer projeleri hızla yeniden gündeme gelmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin enerji talebinin seyrine bağlı olarak Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarı yeniden yükselmiş ve 2017'de önceki yıla nazaran %17,3 artışla 29 milyar metreküpe ulaşmıştır (EPDK, 2018a).

Türkiye-Rusya ilişkilerinde son dönemde yaşanan çalkantılar, iki ülke arasında kurulan enerji kaynaklı asimetrik ilişkinin sınırları olduğunu ve bu sınırların iki aktörün jeopolitik çıkarları arasındaki uyum tarafından çizildiğini ortaya koymuştur. Kompartımanlaştırma stratejisinin iyi işlediği ve ithalat bağımlılığının güvenlik-dışılaştırıldığı dönemlerde asimetrik karşılıklı bağımlılık siyasi işbirliğine zemin teşkil etmiştir. Buna karşılık jeopolitik çıkarların farklılaşmasının, kompartımanlaştırma mekanizmasını zedelediği ve ithalat bağımlılığını güvenlikleştirdiği durumlarda asimetri kaynaklı güç ilişkileri ve rekabet dinamikleri ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

Aktürk, Ş. (2006). Turkish–Russian relations after the cold war (1992–2002). *Turkish Studies, 7*(3), 337–364. https://doi.org/10.1080/14683840600891034

Aktürk, Ş. (2015). The fourth style of politics: eurasianism as a pro-Russian rethinking of Turkey's geopolitical identity. *Turkish Studies, 16*(1), 54–79. https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1021246

Al Jazeera Turk. (2015, Ekim 26). *Doğal gaz boru hatlarında "aç kapa" olur mu?* Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2016., http://www.aljazeera.com.tr/gorus/dogal-gaz-boru-hatlarinda-ac-kapa-olur-mu.

Aras, B. (2009). *Türkiye ve Rusya Federasyonu: çok boyutlu ortaklık*. İstanbul: SETA Analiz. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2014.

BBC News. (2015). *Türkiye doğalgazda Rusya'ya ne kadar bağımlı?* Erişim Tarihi: 14 Aralık 2015, http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/12/151204_rusya_Türkiye_dogalgaz_cuneyt_kazokoglu.

Buzan, B., Wver, O., & Wilde, J. D. (1997). *Security: a new framework for analysis*. Boulder, Colo: Lynne Rienner Pub.

Buzan, B., & Waever, P. O. (2004). *Regions and powers: the structure of international security*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Casier, T. (2011). The rise of energy to the top of the Eu-Russia agenda: from interdependence to dependence? *Geopolitics, 16*(3), 536–552. https://doi.org/10.1080/14650045.2011.520862

Çelikpala, M. (2015). Rekabet ve işbirliği ikileminde yönünü arayan Türk-Rus ilişkileri. *Bilig, 72*, 117–144.

Çelikpala, Mitat, Ç. (2017). "Rusya gazı keser mi?" son gelişmeler ışığında Türkiye-Rusya enerji ilişkilerine bakmak. In G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül (Eds), *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye-Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler* (ss. 205–225). İstanbul: İletişim.

Cumhuriyet. (2015). *Rusya Doğalgazı Keserse Ilk Olarak Hangi Kentler Etkilenecek?* Erişim Tarihi:15Aralık2015,http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/441863/Rusya_dogalgazi_keserse_ilk_olarak_hangi_kentler_etkilenecek_.html

Demiryol, T. (2015a). Interdependence, balancing and conflict in Russian-Turkish relations. In K. Aharon (Ed), *Great Powers and Geopolitics: International Affairs in a Rebalancing World* (ss. 65–87). Switzerland: Springer.

Demiryol, T. (2015b). Kıbrıs'ta enerji diplomasisi ve güvenlik. In H. Çomak, C. Sancaktar, & Z. Yıldırım (Eds), *Enerji Diplomasisi* (ss. 259–285). İstanbul: Beta.

EIA. (2015). *Russia is World's Largest Producer of Crude Oil and Lease Condensate.* Erişim Tarihi: 8 Haziran 2015, http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=22392

Eissler, E. R., & Arasıl, G. (2014). Maritime boundary delimitation in the eastern Mediterranean. *The RUSI Journal*, *159*(2), 74–80. https://doi.org/10.1080/03071847.2014.912809

Enerji Enstitüsü. (2015). *Rusya enerji kartını oynar mı?* Erişim Tarihi: 12 Mart 2015, https://enerjienstitusu.org/2015/12/01/yorum-rusya-enerji-kartini-oynar-mi/

EPDK. (2016). *2015 Yılı Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu*. Ankara: EPDK. Erişim Tarihi: 1 Eylül 2018, http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik

EPDK. (2018a). *2017 Yılı Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu*. Ankara: EPDK. Erişim Tarihi: 1 Eylül 2018, http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik

EPDK. (2018b). *2017 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu*. Ankara: EPDK. Erişim Tarihi: 6 Eylül 2018, http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik

Erşen, E. (2011). Turkey and Russia: an emerging "strategic axis" in Eurasia. *EurOrient, 35, 36,* 263–282.

Erşen, E. (2017). 2000'li yıllarda Türkiye-Rusya ilişkileri: "kompartımanlaştırma" stratejisinin sorunları. In G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül (Eds), *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye-Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler* (ss. 147–163). İstanbul: İletişim.

Eurostat. (2016). *Eurostat database.* Erişim Tarihi: 26 Aralık 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/database

Finans Gündem. (2015, Nisan 12). *Rusya gazı keser mi? yanıt Öğütçü'den.* Erişim Tarihi: 12 Nisan 2015, http://www.finansgundem.com/haber/rusya-gazi-keser-mi-yanit-ogutcuden/459377

Gazprom. (2018). Gas supplies to Europe. Erişim Tarihi: 3 Eylul 2018, http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/

Gereben, Á. (2013). Russia's energy weapon. *Hungarian Review*, (01), 33–40.

Grieco, J., Powell, R., & Snidal, D. (1993). The relative-gains problem for ınternational cooperation. *The American Political Science Review*, *87*(3), 729. https://doi.org/10.2307/2938747

Han, A. K. (2016). Pride and pragmatism: Turkish-Russian relations after the su-24m incident. German Marshall Fund of the United States. Erişim Tarihi: 5 Mart 2017 http://www.gmfus.org/publications/pride-and-pragmatism-turkish-russian-relations-after-su-24m-incident

Hill, F., & Taşpınar, Ö. (2006). Turkey and Russia: axis of the excluded? *Survival*, *48*(1), 81–92.

Hirschman, A. O. (1980). *National Power and the Structure of Foreign Trade*. CA: University of California Press.

Hürriyet. (2015). *Rusya gazı keserse kısa vadede ısınma, elektrik ve sanayide alternatif zayıf.* Erişim Tarihi: 12 Nisan 2015, http://www.hurriyet.com.tr/rusya-gazi-keserse-kisa-vadede-isinma-elektrik-ve-sanayide-alternatif-zayif-40022179

Kardaş, Ş. (2012). Turkey-Russia energy relations: the limits of forging cooperation through economic ınterdependence. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, *67*(1), 81–100. https://doi.org/10.1177/002070201206700107

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2011). *Power & Interdependence* (4th ed.). London: Pearson.

Kiniklioğlu, S. (2001). Türk- Rus ilişkileri: Kasyanov ziyaretinin anatomisi. *Avrasya Dosyası*, *6*(4), 155–164.

Larrabee, S. F. (2010). Turkey's new geopolitics. *Survival*, *52*(2), 157–180. https://doi.org/10.1080/00396331003764686

Milliyet. (2006). *Hilmi Güler*. Erişim Tarihi: 3 Nisan 2015 http://www.milliyet.com.tr/2006/01/04/ekonomi/eko02.html

NTV. (2015). *Rusya'nın gazı kesme ihtimali var.* Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016, http://www.ntv.com.tr/ekonomi/rusyanin-gazi-kesme-ihtimali-var

Oneal, J. R., & Russett, B. M. (1997). The classical liberals were right: democracy, interdependence, and conflict, 1950-1985. *International Studies Quarterly*, *41*(2), 267–293. https://doi.org/10.1111/1468-2478.00042

Öniş, Z., & Yılmaz, Ş. (2015). Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region. *Third World Quarterly*, *37*(1), 71–95. https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1086638

Polachek, S. W. (1980). Conflict and trade. *Journal of Conflict Resolution*, *24*, 55–78.

Rzayeva, G. (2014). *Natural Gas in the Turkish Domestic Energy Market: Policies and Challenges*. OIES. Erişim Tarihi: 6 Ocak 2017, https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2014/02/NG-82.pdf

Shaffer, B. (2011). *Energy Politics*. University of Pennsylvania Press.

Sözcü. (2015). *Moskova'ya ekonomimizi çökertecek kadar bağlıyız*. Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017, http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/Kremlinya-ekonomimizi-cokertecek-kadar-bagliyiz-1000476/

Sputniknews. (2012). *Taner Yıldız'dan özel röportaj: Putin'in ziyareti önemli bir fırsat.* Erişim Tarihi:11 Ağustos 2012, https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2012_12_06/Taner-Yildizdan-repotraj/

Stegen, K. (2011). Deconstructing the "energy weapon": Russia's threat to europe as case study. *Energy Policy*, *39*(10), 6505–6513. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.07.051

Stocker, J. (2012). No EEZ solution: the politics of oil and gas in the eastern Mediterranean. *The Middle East Journal*, *66*(4), 579–597.

T24. (2015). *Rusya doğalgazı keserse Türkiye'nin gazı kaç gün yeter?* Erişim Tarihi: 28 Aralık 2015, http://t24.com.tr/haber/rusya-dogalgazi-keserse-Türkiyenin-gazi-kac-gun-yeter

TBMM. (2012, Aralık). *Türkiye Büyük Millet Meclisi dışişleri komisyonu tutanak dergisi*. Erişimtarihi:19Nisan2016,https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=176

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2014, Ocak 12). *Türkiye ile Rusya Arasındaki Karşılıklı Güven Bölgenin Barış ve İstikrarına Katkı Yapacak.* Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1534/Türkiye-ile-rusya-arasindaki-karşılıklı-guven-bolgenin-baris-ve-istikrarina-katki-yapacak.html

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2017, Haziran 23). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya devlet başkanı Putin ile telefonda Türk Akımı projesini görüştü*. Erişim Tarihi: 5 Mart 2018, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/77669/cumhurbaskani-erdogan-rusya-devlet-baskani-putin-ile-telefonda-turk-akimi-projesini-gorustu.html

Telli, A. (2017). Rusya-Türkiye ilişkilerinde Akkuyu'nun rolü: bağımlılık mı karşılıklı bağımlılık mı? *Alternatif Politika*, 156–181.

TÜİK. (2018). *Turkish Statistical Institute*. Erişim Tarihi: 1 Eylül 2018, http://www.tuik.gov.tr

Varol, T. (2015). Türkiye enerji güvenliği Rusya'ya gerçekte ne kadar bağımlı?, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 10, 35–62.

Waltz, K. N. (1970). The myth of national interdependence. In K. Charles (Ed), *The International Corporation*. Cambridge, MA: MIT Press.